

АНАЛІЗ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ПОЖЕЖНО-РЯТУВАЛЬНОЇ СЛУЖБИ У ВНЗ МНС УКРАЇНИ

Проаналізовано перспективи та проблеми підготовки майбутніх фахівців пожежно-рятувальної служби у вищих навчальних закладах Міністерства надзвичайних ситуацій України до самостійної професійної діяльності, розкрито умови ефективної підготовки майбутніх фахівців пожежно-рятувальної служби до професійної діяльності, у тому числі в екстремальних умовах, здійснення контролю за розвитком професійно важливих якостей курсантів, визначено комплекс об'єктивних і суб'єктивних чинників соціально-професійної адаптації курсантів.

Ключові слова: курсант, пожежно-рятувальна служба, фахівці, професійна діяльність.

Постановка проблеми. Вимоги до професійної підготовки фахівця МНС традиційно висуваються з позицій впливу на кандидатів зовнішніх факторів, які вимагають від них відповідальності за вибір рішень при виконанні завдань у надзвичайних ситуаціях, свідомого ставлення до службових обов'язків.

У нормативних документах, які регламентують діяльність ВНЗ МНС України і в тому числі професійний відбір у підрозділи МНС України, вказується про необхідність відбору кандидатів, готових за своїми особистими і діловими якостями, фізичною підготовкою і станом здоров'я виконувати покладені на співробітників МНС обов'язки.

Аналіз попередніх досліджень свідчить, що проблемами здійснення професійної підготовки фахівців присвячені праці вчених: Р. Гуревича, І. Зязюна, І. Козловської, Н. Ничкало, О. Романовського, С. Сисоевої та ін. Загальнонаукові принципи організації навчально-виховного процесу у ВНЗ МНС досліджували: М. Варій, О. Євсюков, М. Козяр, М. Коваль, В. Козлачков, М. Корольчук, М. Нецадим, О. Тімченко та ін.

Мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати деякі проблеми та недоліки у професійній підготовці фахівців пожежно-рятувальної служби у ВНЗ МНС України.

Виклад основного матеріалу. Ефективність професійної діяльності залежить як від генетично обумовлених якостей і властивостей особистості, так і від рівня професійно важливих якостей, знань, умінь і навичок, набутих у процесі навчання у ВНЗ МНС [1, с. 16, 2, с. 104; 3, с. 16]. Виходячи з цього твердження, нами передбачається, що будь-яка діяльність стимулює розвиток конкретних індивідуально-професійних і фізіологічних характеристик курсантів, які важливі для особистісного розвитку, збільшують свободу вибору і збагачують особистість. Будучи процесом динамічним, діяльність стимулює розвиток людини та її здібностей, і в той же час повинні бути вихідні індивідуально-психологічні характеристики, які сприяють розвитку професійного вдосконалення, професійних здібностей майбутніх фахівців пожежно-рятувальної служби.

Наші дослідження показали, що підготовка майбутніх фахівців пожежно-рятувальної служби у ВНЗ МНС України до самостійної професійної діяльності досягає найкращих результатів за таких умов:

- вивчення вимог освітньо-кваліфікаційної характеристики та освітньо-професійної програми із спеціальностей, за якими ведеться підготовка у ВНЗ МНС України, у нашому дослідженні бакалавра напряму підготовки 6.170203 «Пожежна безпека», кваліфікації 3439 «Фахівець (з протипожежної безпеки)»;
- оцінка готовності випускників до самостійної професійної діяльності, у тому числі в екстремальних умовах;

- вивчення особливостей соціальної та професійної адаптації випускників ВНЗ МНС України на місцях професійної діяльності;
- розробка програм (рекомендацій) з розвитку професійно важливих якостей та адаптації випускників до умов службової діяльності.

Проаналізуємо ці умови більш детально.

Практичне навчання організовується та здійснюється відповідно до вимог «Положення про організацію та проведення практичної підготовки курсантів, студентів (слухачів) вищих навчальних закладів МНС України» [4], затвердженого наказом МНС України від 01.12.2003 р. № 461, наказів та розпоряджень ВНЗ МНС України, графіка навчального процесу.

Ознайомча навчальна практика курсантів, як і всі наступні практики і стажування, організовуються і проводяться згідно з відповідними програмами, які розроблені і затверджені в установленому порядку.

Після завершення першого курсу курсантам, які успішно склали заліки і іспити з відповідних предметів, видається сертифікат на робітничу професію – «пожежник-рятувальник» і вони направляються в підрозділи МНС України для проходження ознайомчої навчальної практики на посаді пожежника-рятувальника безпосередньо в пожежно-рятувальних частинах.

На другому курсі всі курсанти та студенти проходять навчальну практику на посаді пожежника в навчальній пожежно-рятувальній частині (не менше двадцяти п'яти чергувань), після чого – навчальну практику на посаді пожежника-рятувальника безпосередньо в пожежних частинах, де безпосередньо в складі караулів виїжджають на гасіння реальних пожеж, беруть участь у ліквідації аварій техногенного та природного характеру, тобто виконують всі функції, які характерні для караулу пожежно-рятувальної частини.

На третьому курсі організовується навчальна практика курсантів і студентів на посаді командира відділення в навчальній пожежно-рятувальній частині (5-6 чергувань) та (по завершенню навчання на третьому курсі) – навчальна практика на посаді командира відділення безпосередньо в пожежно-рятувальній частині практичного підрозділу МНС України.

Організацію навчальної практики на посадах інспекторського складу Державного пожежного нагляду здійснює лабораторія з пожежно-профілактичної роботи та прогнозування. Під керівництвом досвідчених фахівців курсанти і студенти відпрацьовують всі етапи подальшої практичної роботи – від підготовки до пожежно-технічного обстеження відповідного об'єкту до складання необхідної документації по його завершенню з використанням сучасних комп'ютерних технологій.

На четвертому курсі організується і проводиться стажування курсантів і студентів на посадах начальника караулу та державного інспектора з пожежного нагляду безпосередньо в органах управління та підрозділах МНС України. На п'ятому курсі під час навчання за освітньо-професійними програмами підготовки спеціалістів та магістрів організується навчальна практика та стажування на посадах інженерного складу органів управління Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту.

Проведення навчальних практик на молодших курсах (тривалістю до 40 днів кожна) та збільшення терміну стажування в посадах начальника караулу, державного інспектора з пожежного нагляду міських та районних відділів (секторів) ГУ МНС України в областях на 4 та 5 курсах запроваджено завдяки інтенсифікації навчального процесу.

Після завершення всіх навчальних практик і стажувань курсанти та студенти складають заліки в органах управління та підрозділах МНС України та у ВНЗ МНС.

За результатами аналізу підсумків навчальних практик та стажувань, вивчення відгуків та характеристик, що надходять до ВНЗ МНС з пожежно-рятувальних підрозділів, відряджень начальницького та професорсько-викладацького складу для організації та керівництва навчальними практиками та стажуваннями до робочих навчальних планів, програм навчальних дисциплін своєчасно вносяться корективи, спрямовані на усунення недоліків у підготовці майбутніх фахівців.

Ми погоджуємося з думкою П. Коноваленко [5, с. 96], що навчальна практика дає можливість поєднати теоретичну і практичну підготовку курсантів, яка базується на виконанні посадових обов'язків на конкретних посадах безпосередньо у гарнізонах МНС України (як правило, за місцем майбутньої роботи), налагодити дієвий зворотний зв'язок між академією та підрозділами оперативно-рятувальної служби, що сприяє покращенню якості підготовки майбутніх фахівців.

Аналіз психологічної та педагогічної літератури показав, що оцінка готовності майбутніх фахівців пожежно-рятувальної служби до професійної діяльності, у тому числі в екстремальних умовах, здійснення контролю за розвитком професійно важливих якостей курсантів, передбачає:

- розробку соціально-психологічного портрета курсанта під час навчання;
- проведення моніторингу динаміки розвитку в курсантів професійно важливих якостей і готовності до пожежно-рятувальної служби;
- розробка програм професійно-особистісного росту курсантів і рекомендацій щодо їх реалізації;
- проведення тренінгів, корекційних заходів з метою розвитку у курсантів професійних навичок і психологічної грамотності;
- виявлення осіб, які мають схильність до деструктивної поведінки;
- індивідуальне консультування курсантів з питань самовиховання і саморозвитку;
- консультування професорсько-викладацького складу ВНЗ МНС з питань забезпечення професійної підготовки, індивідуалізації процесу навчання.

В Інструкції з організації психологічного забезпечення службової діяльності аварійно-рятувальних служб, яка затверджена наказом МНС України № 89 від 23.04.2004р. зазначається, що «Професійна орієнтація в системі МНС України включає такі елементи: професійне інформування, попереднє профорієнтаційне консультування, професійно-психологічний відбір та професійну адаптацію» [6]. Тому вивчення особливостей соціальної та професійної адаптації випускників ВНЗ МНС України є дуже важливим і необхідним етапом розвитку професійно важливих якостей майбутніх фахівців пожежно-рятувальної служби. «Соціально-професійна адаптація це процес пристосування учнів до майбутньої професії у загальноосвітніх школах, профтехучилищах, технікумах, ВНЗ тощо, а також молодих робітників, до умов їх професійної праці, внаслідок чого відбувається закріплення кадрів» [7].

Ми погоджуємося з думкою А. Суріної [8], що процес соціально-професійної адаптації курсантів обумовлений комплексом об'єктивних і суб'єктивних чинників: вона носить гетерохронний характер і супроводжується кризовими періодами; процес адаптації супроводжується трансформацією соціальної ідентичності особи і зростанням почуття приналежності до професії, що багато в чому визначає успішність адаптації курсантів.

Напі дослідження показали, що, професійна і соціальна адаптація курсантів це узгодженість вимог, які встановлені у ВНЗ МНС України, і особистісних тенденцій курсантів та дозволили зробити такі висновки.

Адаптація курсантів до професійної і навчальної діяльності – це складний процес з нелінійною динамікою і з кризовими, бар'єрними етапами, що виникають на другому і четвертому курсах навчання, при цьому значну роль відіграє соціальна і професійна ідентифікація, яка є ядром адаптованості курсантів до професійної діяльності.

Схильність до ризику є професійно важливою якістю курсанта, вона динамічна відповідно до умов життєдіяльності і навчання, що змінюються. Її розвиток визначається успішністю професійної адаптації курсантів.

Успішність адаптації курсантів до професійної діяльності обумовлена збалансованістю стосунків усередині групи як з однокурсниками, так і з командно-викладацьким складом.

Як обов'язковий елемент комплексу забезпечення профілактики станів психічної дезадаптації під час дій в екстремальних умовах, одним з основних напрямів планування і

практичної реалізації цього виду психологічного забезпечення є організація і проведення тренінгів, орієнтованих на підвищення адаптаційних можливостей.

Реалізація соціально-психологічного супроводу професійного розвитку курсантів сприяє оптимізації процесу адаптації і професійного становлення курсантів ВНЗ МНС України.

Тому необхідними, на нашу думку, є розробка та впровадження програм (рекомендацій) з розвитку професійно важливих якостей та адаптації майбутніх фахівців пожежно-рятувальної служби до умов професійної діяльності.

Таким чином, упровадження у навчально-виховний процес ВНЗ МНС України засобів і методів забезпечення процесу професійної підготовки забезпечить підвищення рівня професійної підготовки фахівців екстремального профілю.

Аналіз навчально-виховного процесу у навчальних закладах системи МНС України, а саме: Львівського державного університету безпеки життєдіяльності МНС України, Академії пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля МНС України, Національного університету цивільного захисту України (м. Харків), Навчально-методичних центрів цивільного захисту та безпеки життєдіяльності, Вінницького вищого професійного училища цивільного захисту дозволяє нам виділити ряд причин, що визначають проблеми та недоліки у професійній підготовці фахівців пожежно-рятувальної служби, із них основними є:

1. Невідповідність цілей професійної освіти швидкозмінним вимогам Міністерства освіти і науки України, Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та розвитку суспільства в цілому. Метою освіти в цих умовах не може бути передача «кінцевих» знань, умінь і навичок. У новій обстановці метою освіти має бути формування особистості фахівця, готового до постійного вдосконалення та саморозвитку.

2. Відособленість змісту професійної освіти від практичної діяльності.

3. Відсутність цілісності та наступності змісту навчання на всіх освітніх рівнях: первинна підготовка або перепідготовка кадрів для Міністерства – ВНЗ (інститут, академія, університет) – система підвищення кваліфікації, наявність паралелізму і дублювання в змісті деяких навчальних дисциплін.

4. Нечітке і проблематичне співвідношення цілей підготовки: з одного боку – співробітника-рятувальника (фізично сильного і врівноваженого спеціаліста системи МНС України), а з іншого – фахівця-професіонала (інтелектуала).

5. Орієнтація навчально-виховного процесу в навчальних закладах МНС України на умовляного «середньостатистичного» курсанта. У результаті педагогічна робота, як правило, будується без урахування індивідуальних особливостей курсантів, результатів психологічної діагностики їх професійно важливих якостей і динаміки зміни цих важливих характеристик. Найчастіше залишається відкритим питання про те, які професійно важливі якості особистості необхідно формувати і вивчати в ході навчання.

6. Орієнтація педагогічного процесу у ВНЗ МНС України на засвоєння курсантами функцій виконавця – курсанта і вихованця, незважаючи на те, що однією з основних завдань освіти є підготовка фахівця до успішного виконання активної соціальної ролі суб'єкта професійної діяльності. На думку А. Іваницького [9, с. 155], центральним напрямом педагогічного процесу в навчальному закладі повинна стати орієнтація на саморозвиток особистості курсантів.

7. Відсутність чітких критеріїв оцінки ефективності і якості підготовки фахівців. Дані державних іспитів або поточна успішність не можуть бути критеріями ефективності навчально-виховного процесу. На нашу думку, тільки якість служби випускників, а також похідні показники – кількість звільнених, перспективність просування по службі та ін. є системоутворюючими критеріями якості підготовки в навчальному закладі.

Висновки. Отже, професійна підготовка у ВНЗ МНС України повинна здійснюватися відповідно до вимог, що пред'являються до співробітників пожежно-рятувальної служби МНС України та з урахуванням таких чинників:

1. Під впливом стресових факторів, пов'язаних з процесом професійної підготовки, несенням служби та подальшою професійною діяльністю, психічні процеси, що визначають розумову працездатність (перцептивні, мнемічні, розумові), змінюються не тільки різною мірою, але і різноспрямовано в різні періоди післядії тих чи інших стресів.

2. Знання особливостей взаємозв'язків між особливостями особистості курсанта, його соціальним розвитком, особливістю навчання у ВНЗ МНС, з процесами адаптації та рівнем адаптованості до нової навчальної та службової діяльності дасть можливість більш точно прогнозувати процес становлення фахівця.

3. Об'єктивний аналіз причин психічного напруження і перенапруження у професійній підготовці та моніторинговий контроль значною мірою визначає зростання показників професійної підготовки, несення служби та нормативності поведінки, оскільки є одним з важливих показників вибору адекватного навантаження у ВНЗ МНС.

4. Професійно важливі якості фахівців пожежно-рятувальної служби МНС України відрізняються специфічною системою відносин, яка цілеспрямовано формується, коригується і вдосконалюється у ході спеціального педагогічного процесу з використанням інноваційних методів.

5. Врахування психологічних особливостей фахівців пожежно-рятувальної служби МНС України, їх професійно важливих якостей, особливостей реагування в стресових ситуаціях дає можливість виявити найбільш інформативні методики вивчення особистості, критерії відбору та дозволяє визначити більш точні межі категорій професійної придатності.

6. Навчально-виховний процес у ВНЗ МНС України повинен бути орієнтований на:

- застосування інноваційних педагогічних технологій з широким застосуванням групових методів роботи, при яких міжперсональний рівень взаємодії майбутніх фахівців сприяє розвитку професійної свідомості й вдосконалення;
- формування професійно важливих якостей, усвідомлення і розвиток яких створюють стійкий потенціал фахівця, визначаючи його зрілість як суб'єкта управління власним професійним розвитком.

Список літератури:

1. **Євсюков О.П.** Психологічне прогнозування професійної надійності фахівців аварійно-рятувальних підрозділів МНС України : дис... канд. психол. наук : 19.00.09 / Євсюков Олександр Петрович. – Х., 2007. – 192 с.

2. **Шленков А.В.** Соответствие личностных особенностей выпускников вузов Государственной противопожарной службы МЧС России профессиональным программам основных должностей пожарной охраны / А.В. Шленков // Научно-теоретический журнал «Ученые записки». – 2009. – № 2 (48). – С. 101-106.

3. **Шойгу Ю.С.** Профессиональный психологический отбор курсантов вузов МЧС России будущих спасателей: обоснование психодиагностического инструментария : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. психол. наук : спец. 05.26.02 «Безопасность в ЧС» / Ю.С. Шойгу. – СПб., 2003. – 20 с.

4. Академія пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля: практичне навчання [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.fire.ck.ua/about.php/topic.php?node=n_m_v&id=620&sid=af7d3bb733f30133edd6b7072dff9d68

5. **Коноваленко П.Н.** Формирование педагогической компетентности курсантов образовательных учреждений МЧС России в процессе учебной практики : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Коноваленко Петр Никифорович. — Шуя, 2005 —181 с.

6. Наказ Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи від 23 квітня 2004 р. № 89 «Про затвердження Інструкції з організації психологічного забезпечення службової діяльності аварійно-рятувальних служб» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=z0323-04>.

7. Психологический словарь. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: – <http://azps.ru/handbook/s/soci965.html>.

8. Сурина А.Е. Социально-психологические факторы адаптивности курсантов к профессиональной деятельности в системе МЧС России : дисс. ... канд. псих. наук : 19.00.05 / Сурина Анна Евгеньевна. – Кострома, 2008. – 216 с.

9. Иванецкий А.Т. Совершенствование психологической подготовки курсантов вузов МВД к службе во внутренних войсках : дисс... канд. пед. наук / Иванецкий А.Т. – М. : ВПА, 1987. – 235 с.

М.И. Кусий

АНАЛИЗ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ ПОЖАРНО-СПАСАТЕЛЬНОЙ СЛУЖБЫ В ВУЗАХ МЧС УКРАИНЫ

Проанализированы перспективы и проблемы подготовки будущих специалистов пожарно-спасательной службы в высших учебных заведениях Министерства чрезвычайных ситуаций Украины к самостоятельной профессиональной деятельности, раскрыты условия эффективной подготовки будущих специалистов пожарно-спасательной службы к профессиональной деятельности, в том числе в экстремальных условиях, осуществление контроля за развитием профессионально важных качеств курсантов, определен комплекс объективных и субъективных факторов социально-профессиональной адаптации курсантов.

Ключевые слова: курсант, пожарно-спасательная служба, специалисты, профессиональная деятельность.

М. I. Kusi

ANALYSIS OF TRAINING FIRE AND RESCUE SERVICE IN UNIVERSITIES MOE OF UKRAINE

Perspectives and problems of future professional fire and rescue service in higher education institutions of Ministry of Emergencies of Ukraine for independent professional activity at the conditions for effective training of future specialists Fire and Rescue Service to the profession, including in extreme conditions, monitor the development of vocational important qualities of students, identifies the objective and subjective factors of social and professional adaptation of students.

Key words: student, Fire and Rescue Service, specialists, professional activity.

